

УДК 323.2+343.3

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.34.30>

ПРОБЛЕМИ КОРУПЦІЇ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Ігор Чухрай

*Національна академія державного управління при Президентові України,
кафедра парламентаризму та політичного менеджменту
вул. Антона Цедіка, 20, 03057, м. Київ, Україна*

У статті корупція розглядається в контексті політичної культури суспільства загалом та правового нігілізму зокрема. Корупція визначається як наслідок соціально-політичної кризи, складовими елементами якої є: втрата авторитету владними інституціями, невиконання партіями та громадськими організаціями своїх функцій; низький рівень політичної та правової культури; ідеологічний вакуум – руйнація принципів і підвалин моральності; загострення економічних проблем, зростання злочинності тощо. Тому з'ясовуються причини корупції не з позиції права, як у більшості наукових праць із цієї тематики, а з позиції політико-культурних чинників, що лежать в основі цього явища.

Виокремлюються такі причини корупції, як правовий нігілізм, відсутність діалогу між владою і суспільством, низька громадянська активність населення, відсутність транспарентності органів влади, які лежать, на нашу думку, в площині політичної культури суспільства. Акцентовано на правовому нігілізмі, оскільки очевидно, що втрата державою основного інструмента регулювання суспільного життя, яким є право, – це серйозна загроза існуванню як для держави, так і для суспільства.

На жаль, нині низький рівень політичної культури в Україні характерний не лише для пересічних громадян, але й для політиків та державних службовців. Низький рівень політичної та правової культури супроводжується зневір'ям у право як соціальну цінність, а відповідно, зловживанням, яке проявляється в корупції.

Корупція становить серйозну загрозу верховенству права, демократичному розвитку держави, посилює нестабільність у суспільстві, гальмує проведення необхідних реформ.

Зроблено висновок, що для подолання корупції необхідні глибокі соціальні реформи, системні перетворення у сфері економіки, політики, ідеології, освіти. Пріоритетними напрямками протидії корупції мають бути подолання в процесі зазначених реформ та перетворень правового нігілізму, відчуження громадян від політики, закритості та непрозорості влади. Державна політика має бути спрямована на захист інтересів особистості, всебічне забезпечення добробуту громадян, суворе дотримання Конституції і законів всіма державними органами, підвищення професійного рівня посадових осіб та державних службовців, застосування різних форм політичного і правового виховання та освіти населення.

Ключові слова: корупція, соціокультурні чинники корупції, політична культура, правова культура, правовий нігілізм, активність громадян, діалог влади з громадськістю, транспарентність органів влади.

Корупція в Україні є наслідком глибокої соціально-політичної кризи, складовими елементами якої є: втрата авторитету владними інституціями, невиконання партіями та громадськими організаціями своїх функцій; низький рівень політичної та правової культури; ідеологічний вакуум – руйнація принципів і підвалин моральності; зростання злочинності; збільшення інтенсивності та кількості конфліктних ситуацій; криза реалізації інтересів різних соціальних груп та класів; зростання прірви у розподілі ресурсів, коли багаті стають ще багатшими, а бідні – ще біднішими, а також боротьба за ці ресурси, які постійно зменшуються тощо. Соціально-політична криза супроводжується зазвичай психологічною кри-

зою, що проявляється у хронічному масовому стресі, почутті непевності, паніки, страху за майбутнє, незадоволеності роботою, правовою захищеністю та соціальним становищем.

Жодні антикорупційні органи не зможуть подолати корупцію, якщо не буде здійснено соціальні реформи, які підірвуть її основи, якщо не будуть здійснені системні перетворення у сфері економіки, політики, ідеології, освіти. В Україні вдосконалення корупційних схем відбувається швидше, ніж підвищення ефективності антикорупційних механізмів. Це означає, що до переліку основних критеріїв, яким має відповідати державна антикорупційна політика, насамперед належить вимога щодо її відповідності змісту, потребам і темпам суспільного розвитку.

Вітчизняні та зарубіжні вчені різних галузей науки у своїх працях приділяють значну увагу теоретичному обґрунтуванню чинників, що сприяють виникненню та поширенню корупції, а також питанням запобігання та протидії корупційним діям. Хоча першість у вивченні корупційної проблематики належить зарубіжним науковцям (С. Алатас, Д. Андерсон, С. Вей, Г. Беккер, Ш. Грей, Д. Кауфман, Р. Клітгард, Гж. Колодко, П. Мауро, И. Мени, Д. Норт, М. Пайман, М. Палдман та ін.), різні аспекти проблеми корупції жваво висвітлюються і в доробках вітчизняних науковців (В. Бакуменка, В. Баштанника, А. Волошенка, В. Галуцько, В. Гарашука, В. Гвоздецького, В. Гладкого, Я. Жаліла, Н. Липовської, Е. Молдована, М. Матузова, С. Невмержицького, Н. Нижник, А. Новака, С. Серьогіна, В. Соловійова, О. Скакуна, В. Федоренка, В. К. Шкарлупи та ін.)

Ми маємо на меті проаналізувати феномен корупції не стільки з правової точки зору, скільки із соціокультурної, оскільки вважаємо, що корупція є наслідком дисгармонії соціального буття, показником кризового стану політичної системи, віддзеркаленням низького рівня політичної культури.

Політична культура є складником політичної системи і відіграє надзвичайно важливу роль в її функціонуванні. Вона впливає на спосіб створення, функціонування і розвиток політичних інститутів, зумовлює особливості політичної поведінки суб'єктів влади та широких мас, особливості комунікації між ними, спосіб їх реагування на виклики та загрози, конфлікти тощо. Стійкість і життєздатність будь-якої політичної системи залежить від ступеня відповідності її цінностей цінностям політичної культури більшості громадян. Ставлення людей до інститутів політичної системи, правлячої еліти, політичних лідерів, взагалі до всіх політичних явищ і процесів залежить від рівня їхньої політичної культури.

На жаль, нині низький рівень політичної культури в Україні характерний не лише для пересічних громадян, але й для політиків та державних службовців. І справа не завжди в тому, що вони не мають відповідних знань, вмінь, навичок, досвіду чи не знають законів, а часто-густо в тому, що вони на них не зважають. У них відсутнє усвідомлення того, що їхні владні повноваження засновані на нормах права, а відмова від дотримання правових принципів і букви закону автоматично позбавляє їх влади, цим самим законом наданої.

Низький рівень політичної та правової культури (як складник соціально-політичної кризи) супроводжується зневір'ям у право як соціальну цінність, а відповідно, зловживанням, яке проявляється в корупції.

Поняття «корупція» походить від латинського слова «*corruptio*», що означає «псування», «розбещення». У тлумачному словнику під поняттям «корупція» розуміється «використання посадовою особою свого службового становища з метою особистого збагачення [2], «тобто може розумітися як розбещення окремих посадових осіб державного апарату, як соціальна корозія, що роз'їдає державну владу і суспільство загалом» [1, с. 138].

У ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» подано таке визначення корупції: «...це використання особою, наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей із метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди». А корупційним правопорушенням вважається умисне діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну відповідальність [5].

Соціальна сутність корупції проявляється в тому, що вона має соціальну зумовленість, має свою соціальну ціну, яку платить суспільство за існування корупції, істотно впливає на найважливіші соціальні процеси, має історичні витоки і глобальний характер, є правовим, економічним, політичним, психологічним і моральним явищем, має властивість пристосовуватись до соціальних реалій, постійно мімікрувати та видозмінюватися [4, с. 139].

Ми виокремили низку соціокультурних причин корупції: правовий нігілізм, відсутність діалогу між владою і суспільством, низька громадянська активність населення, відсутність транспарентності органів влади. Такий перелік не претендує на вичерпність, однак привертає увагу до болючих суспільних та політичних явищ, що породжують корупційні практики.

Правовий нігілізм можна визначити як переконаність у тому, що правові механізми не відіграють суттєвої ролі в регулюванні соціальних відносин, що в основі регулятивних механізмів лежать нелегітимні практики, які набувають найрізноманітніших форм. Правовий нігілізм зумовлюється низькою правовою культурою і проявляється в нерозвиненій правовій свідомості.

Розчарування у правових ідеалах, втрата віри в абсолютну цінність права, законність і справедливість, своєрідна установка на вихід із правового поля діяльності і прагнення протиставити ідеї права інші цінності неправового характеру є основними рисами правового нігілізму, що характеризує політичну та правову культуру не лише пересічних громадян, але й представників політичної еліти [7].

Результатом правового нігілізму стає формування стереотипів, цінностей, ролей, норм (антинорм), які виступають інструментами функціонування незаконних моделей соціальної комунікації в публічно-правовій сфері: у процесі реалізації актів виконавчої влади, судочинства та навіть на рівні прийняття законодавства, коли приймаються такі нормативно-правові акти, які свідомо мають дискримінаційний для суб'єктів правовідносин характер. Правовий нігілізм деструктивний за своєю природою. Він заснований на переконаності в тому, що закон або не є найвищою цінністю для учасників правовідносин, або проявляється в цинічному його ігноруванні через нерозвиненість громадянських цінностей і громадянської культури.

Особливу небезпеку, що спричиняє розвиток правового нігілізму в суспільстві, несе антиправова практика, коли правозастосовні та правоохоронні органи діють відповідно до принципу пріоритету доцільності над правом і законом.

Такі уявлення є сприятливим середовищем для розвитку корупції. В умовах правового нігілізму корупція видається як цілком доречний, а іноді і єдиний можливий спосіб взаємодії між чиновником і приватною особою щодо вирішення як державних, так і приватних питань. Власне корупція стирає різницю між державним і приватним, оскільки різницю видно лише при поважному ставленні до права, яке і визначає нормативні межі особистих, суспільних і державних інтересів.

Правовий нігілізм декриміналізує корупцію в суспільній свідомості, стирає різницю між поведінкою злочинною і законслухняною, публічно-правовим і приватно-правовим, легітимним і нелегітимним.

Оскільки правовий нігілізм є глибинним поняттям української ментальності, характерною рисою політичної та правової культури соціуму, то подолання корупції, успішна протидія їй не можливі без підвищення рівня загальної політичної культури суспільства, політичної та правової освіти.

М. Головатий зазначає: «У сучасній Україні домінантою суспільної кризи є не соціально-економічний стан та проблеми його реформування, а духовна криза, низький рівень моральної, політичної культури і водночас високий рівень правового нігілізму» [4, с. 64].

Подолання правового нігілізму в Україні потребує комплексних заходів зі стабілізації суспільства, серед яких політичні, економічні, ідеологічні та правові: спрямованість державної політики на захист інтересів особистості, всебічне забезпечення добробуту громадян, суворе дотримання Конституції і законів всіма державними органами; професійна законодавча діяльність, широке публічне висвітлення законопроектної діяльності, вдосконалення правової експертизи нормативно-правових актів; підвищення професійного рівня посадових осіб та державних службовців; застосування різних форм правового виховання та правової освіти населення.

С. Роуз-Екерман вважає, що стимул для корупції є завжди, якщо чиновники мають змогу діяти на власний розсуд [8, с. 18]. Діалог між владою і суспільством сам по собі не викоринює корупцію, але дає змогу використовувати стійкі комунікації як засіб її мінімізації.

Н. Нахтігаль вважає, що громадянський діалог – це «створення можливостей для громадянського суспільства виражати свою стурбованість і представляти свої пропозиції щодо суспільного життя та соціально-економічного розвитку» [6]. Це здійснюється в процесі взаємодії громадянського суспільства з державними інститутами для реального впливу на поточну політику і прийняття політичних рішень із метою підвищення ступеня їх легітимності, популярності і підконтрольності.

Умовами громадянського діалогу є відкритість і толерантність партнерів, вільне висловлення своїх цілей та інтересів, цінностей та уявлень, що дає змогу встановити відносини довіри, забезпечити поінформованість і можливість узгодження позицій. Спроби приховувати дійсні наміри та необхідну інформацію, чинити тиск та маніпулювати людьми ведуть до деструктивних дій, корупції.

Низька громадянська активність населення породжує вседозволеність у владних колах. Відсутність соціальних протестів, активного моніторингу і контролю за діяльністю органів влади дає помилкове відчуття, що в цьому суспільстві і державі все благополучно. Зазвичай висока громадянська активність, учасницька поведінка слугує індикатором зрілості громадянського суспільства. Таке громадянське суспільство цілком здатне випрацювати у своєму середовищі всі необхідні соціальні механізми, спрямовані на подолання корупції. Однак ці механізми будуть дієвими, якщо громадянська активність не буде обмежуватися державою, якщо вона не буде оголошуватися протизаконною, нелегітимною.

З цієї позиції протидія корупції може бути ефективною, тільки якщо соціум своєю активною громадянською позицією може впливати на процес ухвалення рішень, кадрову політику, контролювати дотримання політичною елітою правил гри, встановлених на рівні законодавства.

Транспарентність передбачає відкритість та прозорість влади. Її найважливішими особливостями є доступність, відкритість, зрозумілість діяльності органів державного управління. Унікальним способом досягнення перерахованого вище є отримання відомостей, які дають змогу оцінити рівень ефективності діяльності в той чи інший спосіб. Умовою результативності механізму транспарентності є дотримання третіми особами умов передачі відомостей, а сама інформація має бути насамперед зрозумілою, своєчасною,

повною, актуальною, достовірною. Простота і легкість отримання громадянами країни суспільнозначимої інформації є надійним індикатором відсутності корупції.

Транспарентність, таким чином, виступає одним із найважливіших механізмів подолання корупції. Можна піти від зворотного. Закритість влади – найважливіша умова розвитку корупційних практик. Коли влада перебуває поза сферою видимості, вона починає діяти у власних, а не в суспільних інтересах.

Отже, корупція по суті своїй є не тільки юридичним, але й соціокультурним феноменом. Вона вкорінюється в соціальних нормах, проникає в соціальні цінності, стає звичайною практикою, якщо в основі нормотворчості та правозастосунку лежить правовий нігілізм.

Корупція є наслідком соціально-політичної кризи загалом, кризи політичної та правової культури населення, економічної нестабільності держави зокрема. Корупція становить серйозну загрозу верховенству права, демократичному розвитку держави, посилює нестабільність у суспільстві, гальмує проведення необхідних реформ. Корупція як наслідок правового нігілізму є аморальним і протиправним явищем, яке, зрештою, приведе державу до втрати авторитету на міжнародній арені, до суттєвих збитків в економіці країни або й до деградації і занепаду держави загалом.

Отже, для подолання корупції необхідні глибокі соціальні реформи, системні перетворення у сфері економіки, політики, ідеології, освіти. Приоритетними напрямками протидії корупції мають бути подолання в процесі зазначених реформ та перетворень правового нігілізму, відчуження громадян від політики, закритості та непрозорості влади.

Список використаної літератури

1. Білінська Л.В. Корупція як соціальне, психологічне і моральне явище. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013. № 6-1, том 1. С. 138–141.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
3. Гвоздецький В. Д. Корупція як соціальне, психологічне і моральне явище. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. С. 139–145.
4. Головатий М.Ф. Демократія: історія, теорія, практика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та аспірантів-політологів. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011.
5. Закон України «Про запобігання корупції». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
6. Письменний І.В., Липовська Н.А. Громадянський діалог як форма взаємодії між владою та суспільством. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 9.
7. Рогач О.Я. Правовий нігілізм як загроза державного суверенітету. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 34(1). С. 44–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_34%281%29__12
8. Роуз-Екерман С. Корупція та урядування. Причини, наслідки та зміни. Київ : К.І.С., 2004. 296 с.

PROBLEMS OF CORRUPTION IN THE CONTEXT OF POLITICAL CULTURE**Ihor Chukhrai**

*National Academy for Public Administration under the President of Ukraine,
Department of Parliamentarism and Political Management
Anton Tsedik str., 20, 03057, Kyiv, Ukraine*

The article considers corruption as a level of society's political culture in general, and legal nihilism in particular. Corruption is defined as consequence of the socio-political crisis, the constituent elements of which are: authority loss by government institutions, functions' non-compliance by parties and public organizations; low level of political and legal culture; ideological vacuum – the destruction of the principles and foundations of morality; economic problems' aggravation, crime growth, etc. So they find out the causes of corruption are not in terms of law, as is defined in most scientific papers on this topics, and in terms of political and cultural factors underlying this phenomenon.

Such causes of corruption as legal nihilism and absence of the dialogue between government and society, low civic activity, lack of transparency of the authorities are underlined, which lie, in our opinion, in plane of political culture of society. Emphasis is placed on the legal nihilism, because it is obvious that the loss of the state's main tool regulation of public life, which is the law, is a serious threat for existence of both: the state and society.

Unfortunately, today the low level of political culture in Ukraine is typical not only for ordinary citizens, but also for politicians and civil servants. The low level of political and legal culture is accompanied by distrust of the law as a social value and, consequently, abuse, which manifests itself in corruption.

Corruption poses a serious threat to the rule of law, the democratic development of the state, increases instability in society, and slows down the implementation of necessary reforms.

It is concluded that in order to overcome corruption – the social reforms, systemic transformations in the field of economy, politics, ideology, education are needed. Priority areas of anti-corruption in the process of these reforms are overcoming and transformations of legal nihilism, alienation of citizens from politics, secrecy and non-transparency of power. State policy should be aimed at protecting the interests of the individual, comprehensively ensuring the welfare of citizens, strict observance of the Constitution and laws by all government agencies; professional development of officials and civil servants; application of various forms of political and legal education of the population.

Key words: corruption, sociocultural factors of corruption, political culture, legal culture, legal nihilism, activity of citizens, government's dialogue with the public, government's transparency.